

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİNİN ZAMİRLER ÜZERİNDE KULLANILIŞI

Bu makale, 22-26 Mayıs 2017 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

ÖZ: Kırgız Türkçesinde iyelik eklerinin doğrudan üçüncü şahıs zamirine ve işaret zamirlerine eklendiği görülmektedir. Böylece zamirle temsil edilen kişi ya da varlıkların hangi şahsa ait olduğu ifade edilmektedir (*anıñ*: sana ait olan o, seninki; *anıstı*: ona ait olan o, onununki; *munuñı*: sana ait olan bu, seninki). Bilindiği gibi Genel Türkçede ikinci teklik şahıs iyelik eki, ünsüzle biten tabanlara $+(I)\bar{n} / +(U)\bar{n}$ biçimiyle eklenir. İyelik eki bu biçimiyle ilgi hâli ekinin zamirlere eklenen şekliyle aynıdır. Geniz ünsüzünün (\bar{n}) kullanılmadığı Türk yazı dillerinde (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi gibi) her iki ek, aynı koşullarda $+In / +Un$ biçimiyle kullanılmaktadır. Aynı şekilde üçüncü teklik şahıs iyelik eki ile yüklem hâli ekinin şahıs ve işaret zamirleri üzerindeki kullanılışları arasında biçim benzerliği ($+I / +U$) bulunmaktadır. Bu nedenle iyelik eklerinin şahıs ve işaret zamirleri üzerinde kullanılıp kullanılmadığı tam olarak anlaşılamamıştır. Ancak Kırgız yazı dilinde ikinci şahıslarda kullanılan geniz ünsüzü (\bar{n}), ilgi hâlinde kullanılmamaktadır. Yani ilgi hâli ekinin son sesi $/\bar{n}/$ değil, ön damak $/n/$ sidir. Bu bakımdan Kırgız Türkçesinde söz konusu ekleri ayırt etmek daha kolaydır. Kırgız Türkçesinde tespit edilen iyelik ekli zamir örnekleri, diğer Türk lehçe ve ağzlarında, özellikle tarihî metinlerde rastlanan benzer yapıların daha iyi anlaşılmasına ve açıklanmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, zamirler, iyelik.

The Usage of Possessive Suffixes with Pronouns in Kirghiz Turkish

ABSTRACT: It is seen that possessive suffixes in Kirghiz Turkish are directly added to third person pronoun and demonstrative pronouns. Thus, it is indicated clearly that the person or the things represented with pronoun belong to which person (*anıñ*: he/she/it that belongs to you, yours; *anıstı*: he/she/it that belongs to her/him/it, hers, his or its; *munuñı*: this which belongs to you, yours). As it is known, the second singular person possessive suffix is added to the stem of words ended with a consonant in the form of $+(I)\bar{n} / +(U)\bar{n}$ in General Turkish. This kind of possessive suffix is the same with the genitive case which is added to pronouns. In the Turkish written languages in which the nasal consonant (\bar{n}) is not used (Turkey Turkish, Azerbaijan Turkish, Gagauzian Turkish) both suffixes are used as $+In / +Un$ under the same conditions. In the same way, there is a form similarity ($+I / +U$) between the usage of third person possessive suffix and accusative suffix with personal and demonstrative pronouns. Therefore, it cannot be exactly understood if possessive suffixes are used with personal and demonstrative pronouns. However, the nasal $/n/$ (\bar{n}) which is used with second person is not used in genitive case in the Kirghiz written language. In other words, the last sound of genitive case is not nasal consonant, but prepalatal $/n/$. In this regard, the recognition of these suffixes in Kirghiz Turkish is easier. The pronoun examples with possessive suffix which are detected in Kirghiz Turkish will contribute to better understanding and explanation of the similar forms seen in the other Turkish dialects and particularly in historical texts.

Keywords: Kirghiz Turkish, pronouns, possessive.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
47. SAYI / VOLUME
2020-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazarlar Corresponding Authors

1) Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ

Muğla Sıtkı Koçman Üni.
Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

cahitbasdas@mu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8555-6096

2) Zhamila ARZYBAEVA

Uludağ Üni.
Sosyal Bilimler Ens.
Doktora Öğr.

jamilaaarzybaeva@mail.ru

ORCID: 0000-0002-1956-2076

Gönderim Tarihi
Recieved
26.08.2019

Kabul Tarihi
Accepted
11.11.2019

Atf
Citation

BAŞDAŞ, Cahit; ARZYBAEVA, Zhamila (2020), "Kırgız Türkçesinde İyelik Eklerinin Zamirler Üzerinde Kullanılışı" *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, (47), 11-23.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Varlıkları geçici olarak temsil eden zamirler, Türk dilinin temel söz varlığı içinde özel bir yere sahiptir. Şekil ve anlam bakımından isimlere benzeyen ve hâl ekleriyle çekimlenebilen bu özel dil birimlerinin isimlerden farklı olarak kişi ve nesnelere karşılama süreleri sınırlıdır. Kullanılış süreleri gibi sayıları da sınırlı olan zamirlerin birkaç istisna (*bencileyin, benimse-, benlik, sensiz* vb.) dışında yapım eki almadıkları bilinmektedir (bk. Kocasavaş, 2004: 35; Demirci, 2010: 31). Sadece insanları temsil eden birinci ve ikinci şahıs zamirleri, çekim esnasında değişikliğe uğrar (*ben > bana, sen > sana*, vb.), ve standart çokluk ekini (+*lAr*) almazlar (bk. Mansuroğlu, 1949: 511).

Kelime grubunda ikinci unsur / tamlanan olarak kullanılabilen belirsizlik zamirleri (*barı, bazısı, hangisi, hepsi, kamağı, kimi* vb.), genellikle üçüncü şahıs iyelik eki alır. Bu zamirler, iyelik ekinin sıfat, zarf ve soru zamirleriyle kaynaşıp kalıplaşmasıyla oluşmuştur. (krş. Korkmaz, 1994: 36). Dönüşlülük zamirleri (*kendi, öz*) de iyelik eklerini aldıkları hâlde tamlanan olarak kullanılmaya pek elverişli değildir. Bunlar daha çok bir adı ya da başka bir zamiri pekiştirmek için kullanılırlar (Tekin, 2000: 124).

(*ben*) *kendim / özüm*; (*sen*) *kendin / özün*; (*o / Ahmet*) *kendisi / özü*

Kelime grubunda ikinci unsur / tamlanan olarak kullanılmaya pek elverişli olmayan şahıs ve işaret zamirleri ise söz diziminde genellikle iyelik grubunun birinci unsuru / tamlayıcısı konumunda bulunurlar (Güven, 2017: 661). Bilindiği gibi Türkçe tamlamalarda birinci unsur / tamlayan, ilgi hâli ekini [+*(n)In*]; ikinci unsur / tamlanan, üçüncü şahıs iyelik ekini [+*(s)In*+] alır. Bu nedenle şahıs ve işaret zamirlerinin Türkiye Türkçesindeki *şusu, busu* örnekleri dışında iyelik eklerini almadıklarına dair bir kanaat oluşmuştur (krş. Ergin, 1985: 264). Zamirlerde iyelik / sahiplik kavramını ifade etmek için ikinci bir unsur / tamlanan kullanılmamaktadır. Tamlanan (*sahip olunan / parça*), birinci unsur / tamlayan (*sahip olan / bütün*) konumunda bulunan iyelik zamirine (*zampir + ilgi hâli eki*) eklenen +*ki* ile temsil edilir. (*benimki, seninki, bizimki, sizinki, bununki, şununki, onunki*).

Ancak Orhun, Yenisey - Altay Kitabeleri, Eski Uygur metinleri ve Kutadgu Bilig'de sıkça rastlanan *bizinte* (Tonyukuk II-B: 5), *bizingde* (KB 5339, 5840, ...), *SxZxM* (YK) *sizinte, meningde* (KB 3802, 4864, 4877) *meningdin* (KB 62, 392, 673, 3352, ...), *seningdin* (KB 379, 380, 1860, ...), *anungdin* (KB 343, 762, 1280 ...) gibi örnekler, iyelik eklerinin zamirler üzerinde kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim A. Von Gabain, Radloff'a atıfta bulunarak Eski Türkçede şahıs zamirlerinin isimler gibi iyelik eki alabildiklerini (*siz+im+ä*) iddia etmiştir (Gabain, 2007: 65).

Gabain'in iddiasına dayanak teşkil eden kelime (*SxZxM*), Hüseyin N. Orkun ve diğer bazı araştırmacılar tarafından *sizim / sizime* olarak okunmuş ve "benim olan sizler(e)" *şahıs zamiri+iyelik+yönelme hâli eki* biçiminde anlamlandırılmıştır (1987: 441, 490, 573, ...). Yenisey - Altay Kitabelerinde sıkça kullanılan bu kelime, Talat Tekin (2013: 24), İ. Kormuşın vd. (216: 551) tarafından *esizim(e)* biçiminde okunmuş ve zamir değil, ünlem (*eyvah!*) olarak değerlendirilmiştir.

Osman Fikri Sertkaya'nın aktardığına göre J. R. Hamilton, tarihi metinlerde kullanılan *sizinte* örneğindeki */n/* sesini "pronominal */n/*" olarak değerlendirmiştir. Söz konusu yapıları Moğolcadaki katmerli isim çekimlerinden bulaşma olarak değerlendiren Sertkaya'ya göre *eğer bu /n/ sesi "pronominal n" kabul edilirse dativ, lokativ ve ablativ hâllerinin bizinge, sizinge, bizinte, sizinte, bizinten, anuntın şekillerinde şahıs zamirlerinden sonra gelen -i- sesini de III. teklik şahıs iyelik eki olarak kabul etmek gerekecektir. Böylece Türkçedeki zamir çekimini "katmerli zamir çekimi" ve iyelikli zamir çekimi" şeklinde ikiye ayırmak mümkün olur* (Sertkaya, 1996: 34). Deniz Abik ise "Kutadgu Bilig'de Zamirlerin Ayrılma Hali" başlıklı çalışmasında benzer yapıları (*zamir+Ing+hâl eki*) eksilteli anlatım olarak değerlendirmiştir (2003: 33).

Kırgız Türkçesinde başta ikinci teklik şahıs iyelik eki $+[I]\tilde{n}$ olmak üzere iyelik ekleri, isimlerde olduğu gibi doğrudan şahıs ve işaret zamirleri üzerinde kullanılmaktadır. Üçüncü şahıs zamirleri (*an / alar*) ve işaret zamirlerine eklenebilen iyelik ekleri, zamirle temsil edilen kişi ya da kavramın ait olduğu şahsı göstermektedir. Kırgız Türkçesinde hem çekimsiz hem de hâl ekleriyle çekimlenmiş örnekleri tespit edilen bu sıra dışı yapılar, konuyla ilgili çalışmalarda ya gözden kaçırılmış ya da dikkate alınmamıştır (*krş.* Kasapoğlu, 2005: 193; Tan, 2017: 63). Kırgız yazı dilinde rastlanan söz konusu iyelik ekli zamirler, Kırgızistan'ın Oş Bölgesi (Güney) ağızlarında daha sık kullanılmaktadır. İ. Abduvaliev'in bildirdiğine göre iyelik ekleri, Kırgız ağızlarında bütün işaret zamirlerine eklenmektedir (2008: 141, 143).

1. Zamir + (I)m / +(U)m

$[a(n)+ım; mu(n)+um, tigi+m]$

Kırgız yazı dili ve özellikle Oş Bölgesi (Güney) ağızlarında tespit edilen örneklerde birinci teklik şahıs iyelik eki $+[I]m / +(U)m$, isimlerde olduğu gibi üçüncü teklik şahıs zamiri $[a(n)+]$ ve işaret zamirleri $[mu(n)+, tigi(l)]$ üzerinde kullanılmaktadır.

Anım kalp açu emes, macbur kalsa kerek. (OBA)

"(Bana ait olan) o / benimki yalan söylemezdi, mecbur kalmıştır."

Anımdı keçirip koy, Ismayıl balam. (MMCC-204)

“(Bana ait olan) onu / benimkini / o dediğimi / o yaptığımı affet Ismayıl çocuğum”

Bul ırım Ala-Toonun bürkütü - Belotskiyge, munum Isakeevge ...”(CÇ-243)

“Bu şiirim Ala Dağ’ın kartalı Belotskiy’e, *bu* (şiirim ise) Isakeev’e ...”

Atam munumdu ep körbösö, anfa atama men taarınam, men kapa bolom. (SK-189)

“Babam bana ait olan bunu (bu yaptığımı) doğru bulmuyorsa, o zaman babama küserim, üzülrüm.”

Eger sen benim munuma çıçalay turgan bolsoñ, anda senin ali iskusstvonu baalap cetişpegeniñ. (CÇ-242)

“Eğer sen benim bu dediğime / yaptığıma alınacaksan, demek ki sen henüz sanatın ne olduğunu anlamamışsın.”

Tigim - tigi pensiya dep maa ayına on eki som berçü (MMCC-157).

“(Bana ait olan) o / benimki emeklilik parası diye her ay bana on iki som verecek.”

2. Zamir + (I)ñ / +(U)ñ

[*a(n)+ıñ, alar+ıñ; mu(n)+uñ, bular+ıñ, uşu(n)+uñ, tigi(n)+ıñ, tigiler+ıñ*]

Kırgız Türkçesinde şahıs ve işaret zamirleri üzerinde en çok kullanılan iyelik ekidir.

İkinci teklik şahıs iyelik eki [(I)ñ / +(U)ñ], başta üçüncü teklik şahıs zamirleri [*a(n)+, alar*] ve işaret zamiri [*mu(n)+*] olmak üzere ve işaret zamirleri [*mu(n)+, bular, uşu(n)+, tigi(l), tigiler*] üzerinde sıkça kullanılmaktadır. Genel Türkçede şekil bakımından ilgi hâli [(+n)Iñ] ekine benzediği için ikinci teklik şahıs iyelik ekinin işlevi bağlamdan anlaşılmaktadır (*at+ıñ*: sana ait olan at / atın ...). Ancak Kırgız Türkçesinde ikinci teklik şahıs iyelik ekinin son sesi Genel Türkçede olduğu gibi art damak ünsüzü /ñ/’dir. İlgi hâli ekinin son sesi ise ön damak / dış ünsüzü /n/’dir. Kırgız Türkçesinde şekil bakımından da ilgi hâlinden ayrılan ikinci teklik şahıs iyelik ekinin zamirler üzerindeki kullanılışını tespit etmek zor değildir.

-*Anıñ çın.* (SC-3) “-(Sana ait olan) o (dediğin) /seninki doğru.”

-*Anıñ balanın oyunçugu!* (KKK-39)

“-O (dediğin) / seninki çocuk oynucağıdır!”

Azır anıñ el biylegen padişa. (C-138)

“Şimdi (sana ait olan) o / seninki halkı yöneten padişahtır.”

-Kana **anıñ**, koluñda eç nerse çok go. (HO-53)

“-Nerede (sana ait olan) o / seninki, elinde hiç bir şey yok.”

-Sen kızmatıñdasıñ, **anıñ** tüşünüktüü. (KKK-281)

“Sen işindesin, o (durumun) / seninki anlaşılıyor.”

Anıña ırakmat. (KKK-261) “(Sana ait olan) onun için sağol.”

Anıñdın bizge keregi çok. (ACP-142)

“(Sana ait olan) onun / seninkinin bize gereği yok.”

-**Alarıñ** kelgiçe, akıylaştı cazılgıça kaçça? (AA-304)

“(Sana ait olan) onların / seninkilerin gelmesi, dargınlıklarının geçmesi için ne kadar zaman lazım?”

-Birok **alarıñ** bukaralarına doñuzdun etin cedirip, çokuntat deyt go (HO-186)

“-Ancak (senin) o fukaralarına / seninkilere domuz eti yedirip, haç çıkarttırır, diyorlar.”

Sen **alarıñdın** tilin bilesin go (CÇ-196).

“Sen (senin olan) onların / seninkilerin dilinden anlarsın ya.”

-Cok, **munuñ** carabayt! (DBCA-477)

“-Hayır, (senin) bu (yaptığın) olmaz”

Emne muñçalık külösüñ, Zarıpa? **Munuñ** cakştı emes (KKK-145)

“Niçin bu kadar gülüyorsun Zarıpa? Bu (gülüşün) iyi değil.”

Munuñ aral emes. (DBCA-454) “Bu (dediğin) ada değildir.”

-**Munuñu** bilbeymin emne ekenin. (DBCA-454) “(Senin) bu (şeyinin) / seninkinin ne olduğunu bilmiyorum.”

-Sen **munuñdu** koy. (DBCA-434). “-Sen (sana ait olan) bunu bırak.”

Emi **munuñdun** cıldızı öçöt. (MMCC-99).

“Artık (senin olan) bunun seninkinin yıldızı söner.”

Bularıñ kim? (CÇ-215)

“(Senin olan) bunlar / bu seninkiler kim?”

-Kaçça **bularıñ**? (AA-240) “-(Sana ait olan) bunlar / seninkiler ne kadar?”

Men da **bularıñdın** sırın cañı bileyin dep kelgem (CÇ-210).

Ben de (senin olan) bunların / seninkilerin sırrını öğreneyim diye geldim.

Uşunuñ üçün cıyırma üç cıldan beri orduñan cılba. (KKK-260)

“Senin şu (durumun) yüzünden yirmi üç seneden beri yerinden kıpırdamıyorsun.”

Oy, tiginin emne saalıgat? (CÇ-214)

“Ay, (senin olan) o /seninki neden etrafta dolanıyor?”

Bu kırk bir somdu tigiilerin cañılıştan berişti go... (MMCC-155)

“Bu kırk bir somu (para) (senin olan) onlar / seninkiler yanlışlıkla vermiştir ya...”

3. Zamir + I + sI(n) / +U + sU(n)

[a(n)+ı+sı(n); mu(n)+u+su(n), oşo(n)+u+su(n)]

Kırgız Türkçesinde üçüncü teklik şahıs iyelik eki [+ (s)I(n) / +(s)U(n)] de şahıs ve işaret zamirlerine [a(n)+; mu(n)+ oşo(l)+] eklenmektedir. İyelik eki zamirleri üzerinde üst üste (zamir+iyelik+iyelik: ek yığılması biçiminde) kullanılarak zamirle temsil edilen kişi ya da kavramın üçüncü şahsa ait olduğu pekiştirilmiştir.

Anısı kaday? - dep Edilbay ürpöydü. (KKK-36)

“(Ona ait olan) o (iş) / onunki nasıl (olmuş)? diye Edilbay şaşakaldı.”

Anısın bile koyup, men andan tezdey bastım (MMCC-282).

“Ona ait olan onu (o diyeceğini / yapacağımı) / onunkini bırakıp ben çabucak ayrıldım.”

Maga anısı emne! (ACP-37) “(Onun) o durumundan bana ne!”

Munusu maalım (AA-127) “Onun bu (durumu) / onunki malum.”

-Emine? Munusu menen da coolaşa kaldıñbı? (MMCC-159)

“-Ne? (Ona ait olan) bu / onunki ile de düşman mı oldun?”

Munusu mekeme taray turgan mezigilde gana keldi. (ACP-17)

“(Onların olan) bu / onlarınki mesai bitimine doğru ancak geldi.”

Munusun 1941-cılı fevralda köçürdüm (CÇ-221).

“(Ona ait olan) bunu / onunkini Şubat 1941’de istinsah ettim.”

-Çın beken oşonusu? (MMCC-153)

“Gerçek miymiş (ona ait olan) o (dediği)?”

Maga mina oşonusu caktı (MMCC-347).

“Bana işte onun o (dediği / yaptığı) onunki hoşuma gitti.”

4. Zamir + (I)bIz / +(U)bUz

[a(n)+ı**ı**z; mu(n)+u**u**z]

Birinci çokluk şahıs iyelik eki +(I)bIz / +(U)bUz, aynı şekilde üçüncü şahıs zamiri [a(n)+] ve işaret zamirine [mu(n)+] eklenmiştir.

*Aygüldön başka barı keldi. Anı**ı**z da kelip kalar. (OBA)*

“Aygül’den başka herkes geldi. (Bizim olan) o / bizimki de gelecektir.”

*Kaytarımda bir tuz cüktölgön arabaga tüşsöm dep caşımda sanadım bele, anı**ı**z da cıldız tolo Cargılçaktın beline kelbey sınıp kalıp, et bişim alpuruşsak bolobu... (CÇ-186)*

“Dönüşte tuz yüklü arabaya binsem diye istemiş miydim, (bize ait olan) o (arabamız) / bizimki de Cargılçak’ın beline gelmeden kırılıp kalıp epey uğraştırmadı mı?”

Özüñ körüp turası, munubuzdı naçal’nik bilcü bolso... (ACP-12)

“Kendin görüyorsun, (bize ait olan) bunu / bizimkini / bu yaptığımızı müdür öğrenecek olursa...”

5. Zamir + (I)ñIz / +(U)ñAr

[a(n)+ı**ı**z; mun+u**ñ**ar, tigin+ı**ı**z]

İkinci çokluk şahıs iyelik eki [(I)ñIz / +(U)ñUz / +(U)ñAr], üçüncü şahıs zamiri [a(n)+] ve işaret zamirlerine [uşu(n)+, tigi(l)] eklenmiştir.

*Anı**ı**z abdan cakşı, tili da silerdikine okşoş dediñiz. (HO-154)*

“(Size ait olan) o (dediğiniz) / sizinkiniz çok iyi. Dili de sizinkine benziyor dediniz.”

*-Aştık aydadı dep uktuk, ata. Anı**ı**z abiyir bolgon eken (AA-124)*

“Ekin ektiniz diye duyduk, baba. “(Size ait olan) o / sizinkiniz iyi olmuş”

*Bir sebepten munu**ñ**ar da tuura. (MMCC-357)*

“Bir bakıma “(Size ait olan) bu (yaptığımız) /sizinki de doğru.”

*Munu**ñ**ar padişa bolup carıtpayt go ... (MMCC-316).*

“(Size ait olan) bu / sizinki padişah olamaz gibi ...”

-Tiginiñiz kim, Imake? (MMCC-157). “-(Sizin olan) o / sizinki kim Imake?”

Kırgız yazı dili ve Oş Bölgesi (Güney) ağızlarında tespit edilen yukarıdaki örneklerde, iyelik eklerinin isimlerde olduğu gibi şahıs ve işaret zamirlerine eklendiği görülmektedir. İkinci maddede verilen örnekler dışında zamirler üzerinde kullanılan yapıların iyelik eki olduğu, ilk bakışta anlaşılmaktadır. Ancak Kırgız Türkçesinde nispeten daha sık rastlanan a(n)+ı**ı**; alar+ı**ı**;

tigi(n)+iñ; tigiler+iñ mu(n)+uñ; bular+iñ; uşu(n)+uñ örneklerinde zamirlere eklenen *+Iñ / +Uñ* biçim birimleri, şekil bakımından ilgi hâli ekinin ekine benzerdir. Bilindiği gibi ilgi hâli eki, *Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi* gibi art damak geniz ünsüzü (*ñ*) bulundurmeyen yazı dilleri dışındaki hemen bütün Türk lehçe ve ağızlarda, ünsüzle biten isim tabanlarına ve zamirlere genel olarak *+Iñ / +Uñ* biçimiyle eklenmektedir. Genel Türkçede ikinci şahıs iyelik ekinin de aynı şartlarda *+Iñ / +Uñ* biçiminde kullanıldığı bilinmektedir. Art damak geniz ünsüzünün bulunmadığı yazı dillerinde ise her iki ek, aynı koşullarda *+In / +Un* biçimiyle kullanılmaktadır. Bu nedenle ilk bakışta işlevleri anlaşılmayan *+Iñ / Uñ; +In / +Un* biçim birimlerinin iyelik eki mi, ilgi hâli eki mi oldukları kelime grubu ya da cümledeki kullanılışlarına göre belirlenmektedir. Genel Türkçede zamirlerin iyelik eklerini almadıkları düşünüldüğünden zamirler üzerinde kullanılan bu biçim birimler, genellikle ilgi hâli eki olarak değerlendirilmiştir. Ancak Kırgız Türkçesinde ilgi hâli eki ile ikinci şahıs iyelik eki şekil bakımından da farklıdır. Kırgız yazı dilinde art damak geniz ünsüzü (*ñ*) bulunmasına rağmen ilgi hâli ekinin son sesi, art damak geniz ünsüzü */ñ/* değil, ön damak ünsüzü */n/*'dir. Diğer bir deyişle Kırgız Türkçesinde ilgi hâli eki, isimler üzerinde *+nIn / +nUn / +DIn / +DUn*; zamirler üzerinde ise *+In / +Un* biçimleriyle kullanılmaktadır. İkinci teklik şahıs iyelik eki ise Genel Türkçede olduğu gibi *+(I)ñ / +(U)ñ*'dur. Bu bakımdan Kırgız Türkçesinde söz konusu ekleri ayırt etmek daha kolaydır.

anun üstü “onun üstü” (ilgi hâli eki)

anıñ çın “(sana ait olan) o / seninki gerçek” (2. teklik şahıs iyelik eki)

Her iki ekin birlikte kullanıldığı şu örnekte ekler arasındaki fark açıkça görülmektedir.

Anıñın cönü bar (KKK-220) “(Senin) o dediğinin doğruluk payı var.”

Kırgız Türkçesinde üçüncü şahıs zamirleri [*a(n), alar*] ve işaret zamirlerinin iyelik ekli şekilleri kullanılmaktadır. Yazı dili ve ağızlarda tespit edilen örnekler aşağıdaki tablolarda toplu olarak gösterilmiştir.¹

Şahıslar	Zamir	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>a(n)+ alar</i>	<i>anın</i>	<i>anıbiz</i>
2. şahıs		<i>anıñ, alarıñ</i>	<i>anıñız</i>
3. şahıs		<i>anısu(n)</i>	-

Tablo 1: İyelik ekli şahıs zamirleri

¹ Bu örnekler Abduvaliev'in *Kırgız Dilinin Morfolojyası* (2008: 141, 143) adlı eserinden alınmıştır.

Şahıslar	Zamir	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>bu(l)</i> > <i>mu(n)</i> + <i>bular</i>	<i>munum</i>	<i>munubuz</i>
2. şahıs		<i>munuñ</i>	<i>munuñar, *munuñuz(dar)</i>
3. şahıs		<i>munusu</i>	<i>*buları</i>

Tablo 2: İyelik ekli işaret zamiri: *bu(l)*

Şahıslar	Zamir	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>uşu(l)</i> > <i>uşu(n)</i> +	<i>*uşunum</i>	<i>*uşunubuz</i>
2. şahıs		<i>uşunuñ</i>	<i>*uşunuñar, *uşunuñuz(dar)</i>
3. şahıs		<i>*uşunusu</i>	<i>*uşuları</i>

Tablo 3: İyelik ekli işaret zamiri: *uşu(l)*

Şahıslar	Zamir	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>oşo(l)</i> > <i>oşu(n)</i> +	<i>*oşonum</i>	<i>*oşonubuz</i>
2. şahıs		<i>*oşonuñ</i>	<i>*oşonuñar, *oşonuñuz(dar)</i>
3. şahıs		<i>oşonusu</i>	<i>*oşoloru</i>

Tablo 4: İyelik ekli işaret zamiri: *oşo(l)*

Şahıslar	Zamir	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>tigi(l)</i> > <i>tigi(n)</i> +	<i>tigim</i>	<i>*tigibiz</i>
2. şahıs		<i>tiginiñ</i>	<i>*tiginineer, tiginineer(dar)</i>
3. şahıs		<i>tiginisi</i>	<i>*tigileri</i>

Tablo 5: İyelik ekli işaret zamiri: *tigi(l)*

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü gibi Kırgız Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs dışında bütün iyelik ekleri, üçüncü şahıs zamiri [*a(n)*] ve işaret zamirleri [*bu(l)*, *uşu(l)*, *oşo(l)*, *tigi(l)*] üzerinde kullanılmaktadır. Üçüncü çokluk şahıs iyelik eki, isimler üzerinde de pek işlek değildir (Başdaş - Kutlu, 2016: 70). Üçüncü çokluk şahıs zamirinin (*alar*) sadece ikinci

teklik şahıs iyelik eki almış bir örneği tespit edildi. Birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin (*ben, biz, sen, siz*) iyelik ekli örneklerine rastlanmadı. Bu durum şartırtıcı değildir. Çünkü Genel Türkçede iyelik zamirlerine eklenerek aitlik bildiren *+ki* de sadece üçüncü şahıs temsil etmektedir:

benimki (anım) “bana ait olan o”

seninki (anıñ) “sana ait olan o”

onunki (anıstı) “ona ait olan o”

Kırgız Türkçesinde iyelik ekli zamirlerin yanında Genel Türkçede olduğu gibi, *zamir + ilgi hâli + ki* biçiminde oluşturulan yapılar da kullanılmaktadır (*krş.* Derbişeva - Sagınbaeva, 2005: 43; Abduvaliev, 2008: 143):

meniki, seniki, anukı, bizdiki, sizdiki, alardıkı;

munuku, munusunuku, uşunuku, oşonuñduku, tiginiñizdiki, tigilerdiki, teetiginiki.

Pek işlek olmayan bu yapılarda ilgi hâli eki, tarihî Çağatay Türkçesi ile Karaçay-Balkar ve Kumuk lehçelerinde olduğu gibi *+nI* biçimiyle kullanılmıştır.

Sonuç

Kırgız Türkçesindeki zamirlerde iyelik / sahiplik, iki farklı biçimde ifade edilmektedir.

1. Genel Türkçede olduğu gibi *zamir + ilgi hâli eki + ki* biçiminde oluşturulan yapılar: Kırgız Türkçesinde nispeten az kullanılan bu yapılarda ilgi hâli eki, tarihî Çağatay Türkçesi ile Karaçay-Balkar ve Kumuk lehçelerinde olduğu gibi *+nI* biçimiyle yer almıştır.

meniki, seniki, anukı, bizdiki, sizdiki, alardıkı.

2. İyelik eklerinin doğrudan zamirlere eklenmesiyle oluşturulan yapılar:

Kırgız yazı dilinde başta ikinci şahıs iyelik eki olmak üzere, iyelik ekleri isimlerde olduğu gibi üçüncü şahıs zamirleri [*a(n), alar*] ve işaret zamirlerine [*bu(l), uşu(l), oşo(l), tigi(l)*] eklenmektedir.

Kırgız Türkçesinde, özellikle Kırgızistan’ın Oş Bölgesi (güney) ağızlarında sıkça rastlanan bu sıra dışı yapılar, diğer Türk lehçe ve ağızlarında da kullanılmış olabilir. Başta tarihî metinlerde “katmerli çekim” ya da “eksilti” olarak değerlendirilen çekimli zamirler olmak üzere, Türk lehçe ve ağızlarındaki benzer yapılar yeniden gözden geçirilmelidir.

Kısaltmalar

- AA : *Atakenin Akbolot* (Akbar RISKUL)
 ACP : *Añgemeler cana Povestter* (Mar BAYCİEV)
 C : *Cortuul* (Asanbek STAMOV)
 CÇ : *Carıyalanbagan Çıgarmalar* (Mukay ELEBAEV)
 DBCA : *Deñiz Boyloy Cortkon Ala Döböt* (Çıñgız AYTMATOV)
 HO : *Han Ormon* (Caparkul TOKTONALİEV)
 KB : *Kutadgu Bilig*
 KKK : *Kılım Karıtar Bir Kün* (Çıñgız AYTMATOV)
 KT : *Köl Tigin*
 MMCC : *Men Miñ Cıl Caşadım* (T. SIDIKBEKOV)
 OBA : *Oş Bölgesi Ağızları* (Tarafımızdan derlenen metinler)
 SC : *Samançının Colu* (Çıñgız AYTMATOV)
 YK : *Yenisey Kitabeleri*

KAYNAKLAR

- ABDUVALİEV, İbrahim (2008), *Kırgız Dilinin Morfologiyası*, Mektep Basması, Bişkek.
- ABİK, A. Deniz (2003), “Kutadgu Bilig’de Zamirlerin Ayrılma Hâli”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu - Mustafa Canpolat Armağanı*, Sanat Kitabevi, Ankara.
- AYTMATOV, Çıñgız 3 (1999), *Kılım Karıtar Bir Kün*, Haz. Abdıldacan Akmataliev, Şam Basması, Bişkek
- AYTMATOV, Çıñgız 3. (1999), *Deñiz Boyloy Cortkon Ala Döböt*, Haz.: Abdıldacan Akmataliev, Şam Basması Bişkek.
- AYTMATOV, Çıñgız (2011), *Samançının Colu*, Zeen Basması, Bişkek.
- BAŞDAŞ, C. - KUTLU A. (2016), *Kırgız Türkçesi - Ses ve Şekil Bilgisi*, Paradigma Akademi Yay., Çanakkale.
- BAYCİEV, Mar (2006), *Añgemeler cana Povestter*, Kutaalam Basması, Bişkek.
- DEMİRCİ, Kerim (2010), *Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler*, Grafiker Yay., Ankara.
- DERBİŞEVA, Z. - SAGINBAEVA. B. (2005), “Türk Cana Kırgız Tilderindeki Taandık Maaninin Berilişi”. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 14, Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi (KTMÜ) Yay., Bişkek, s. 39-51.
- ELEBAEV, Mukay (1990), *Carıyalanbagan Çıgarmalar*, Adabiyat Basması, Bişkek.

- ERGİN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- GABAIN, A. Von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev.: M. Akalın, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- GABAIN, A. Von (2013), Çev.: B. Akçalı, “Eski Türkçede Zamirler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 2013-1, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, s. 131-142.
- GÜVEN, Meriç (2017), “Türkiye Türkçesinde İyelik Gruplarının Dil Bilgisel Düzeni ve İyelik Gruplarındaki Dil Bilgisel Aykırılıklar”, *International Journal of Languages Education and Teaching*. Volume 5, Issue 4, December 2017. p. 658-670.
- KASAOĞLU, Hülya (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri*, Akçağ Yay., Ankara.
- KOCASAVAŞ, Yıldız (2004), *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- KORMUŞİN, İ. vd. (2016), *Yenisey - Altay - Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*, Bilgesu Yay., Ankara.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1949), “Türkçede Zamir Çekimi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. III, S. 3-4, s. 501-518.
- ORKUN, Hüseyin N. (1987), *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara.
- RISKUL, Akbar (2012), *Atakenin Akbolot*, Turar Basması, Bişkek.
- SERTKAYA, Osman F. (1996), “Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine”, *Uluslararası Türk Dil Kongresi 1992*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, s. 17-37.
- SIDIKBKOV, T. (1998), *Men Miñ Cıl Caşadım*, Akıl Basması, Bişkek.
- STAMOV, Asanbek (1992), *Cortuul*, Uçkun Yay., Bişkek.
- TAN, Ali (2017), *Kırgız Türkçesi*, Kesit Yay., İstanbul.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.
- TEKİN, Talat (2013), “On A Ministerpreted Word”, *Makaleler 2*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- TOKTONALİEV, Caparkul (2000), *Han Ormon*, Kırgızistan Basma Üyü, Bişkek.